

«MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKUR JARAYONLARINI RIVOJLANISHTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI»

Xasanova Iroda Alimjonovna-JDPU “Umumiy psixologiya” kafedrası
o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda multimediya texnologiyalari haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, tafakkur, animatsiyalar, internet ma'lumot, videofilm, multfilm.

Maktabgacha yoshning xususiyati shundan iboratki, ushbu davrda aynan umumiy rivojlanish ta’minlanadi, natijada kelajakda har qanday ijtimoiy bilim, ko‘nikma, malaka va faoliyatning turli ko‘rinishlarini egallash uchun poydevor yaratiladi.

Tafakkur bilish jarayonining eng yuksak shaklidir. U shaxsning obyektiv voqelikdagi narsa va hodisalarni, ularning muhim xususiyatlarini, bog‘lanish hamda munosabatlarini bevosita umumlashgan holda aks ettirishdan iborat bo‘lgan aqliy jarayonidir. Tafakkur amaliy faoliyat asosida hissiy bilishdan boshlanadi va hissiy bilish chegarasidan tashqariga chiqadi. Inson dunyoga kelar ekan, asta-sekinlik bilan butun olamni tanib, ilg‘ab boshlaydi. Uning tashqi ta’sirlarga javob reaksiyasi ham tobora kuchayib boradi. Bu jarayonlarning barchasi birdaniga sodir bo‘lib qolmasdan, balki, turli xil omillar aralashuvi natijasida yuzaga keladi. Ya’ni, insonning bilish jarayonlari, hissiy-irodaviy sohasi, tashqi o‘zgarishlar jamlanib insonni olamga, olamni esa, insonga tanitib boshlaydi.

Ana shunday jarayonlar sodir bo‘lar ekan, bunda albatta xotiraning o‘rni bo‘lakdir. Chunki, agar tashqi olamning bosh miya katta yarim sharlari qobig‘ida hosil bo‘ladigan obrazlari, timsollari va ularning izlari yo‘qolib ketaversa, tajribaning saqlanishi, bilimlarning boyishi, murakkablashishi, muayyan tartibga kelishi, qaytadan jonlanishi mutlaqo mumkin bo‘lmas edi. Biz bilamizki, individning o‘z tajribasini esda saqlashi, esda olib qolishi va keyinchalik uni yana qaytadan esiga tushirishi xotira deb ataladi. Xotira insonni kelajagini, tarixini, butun yashash jarayonini anglatib, eslatib turuvchi jarayondir. Dunyoni bilish faoliyati ikki yo‘ldan borishi mumkin. Bevosita yo‘l bilan narsa va hodisalarning ayrim xossalarni sezgilar yordamida, idrok orqali narsa va hodisalarni yaxlitligicha, shuningdek, ilgari sezib idrok qilgan narsalarni ko‘z oldimizda yaqqol tasavvur qilib bilib olamiz. Bu bevosita hissiy bilishdir. Tafakkur deganda biz nimani tushunamiz. Kundalik hayotimizda tafakkur so‘zi ostida so‘z orqali fikr bildirish nazarda tutiladi. Psixologiya fanida esa bu chuqur va keng ma’noli tushunchadir. Psixologlar har qanday ruhiy jarayonni tafakkur atamasi ichiga kiritadilar, uning yordamida inson biron bir masalani yechimini izlaydi va hal etadi.

Maktabgacha davr bolaning o'sish, rivojlanish, o'zini namoyon etishga intilish, o'rganish, bilishga ishtiyoqi kuchli bo'lgan davridir. Aynan shu davrda bolaning insoniy sifatlari va aqliy salohiyati rivojlanishi uchun poydevor yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bola bilan ta'lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik barvaqt namoyon bo'ladi va bolaning butun hayotiga ijobiy ta'sir qiladi. Shunday ekan, bolalar tafakkurini rivojlantirish asosiy vazifalardan biriga aylanadi. Buning uchun uning yirik va mayda qo'l motorikasini rivojlantirish zarur. Chunki inson qo'l va barmoqlarida nerv tolalari joylashgan. Barmoqlar orqali inson axborot oladi. Bolalarning mayda motorikasi uning nutqi, mantiqiy tafakkurini shakllantirishga ta'sir etadi. Bolalarning qo'l va bilak motorikasi to'g'ri rivojlantirilsa, miya faoliyati shunchalik yaxshi taraqqiy etadi. Tasavvur etish, tafakkurning rivojlanishidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar mashg'ulotlaridagi asosiy vazifalardan biri – bola miyasida buyum va hodisalar haqidagi axborotni tasavvur ettirish. Masalan, rasm chizish, turli o'yinlar, kubiklardan biron-bir narsa yasash orqali bola ana shu axborotni tafakkurida rivojlantiradi. Ushbu tafakkur turi boshqa tafakkur turlariga asos bo'lib, so'z boyligi, mantiqiy tafakkurning shakllanishi, kelajakdagi maktab darslarini a'lo darajada o'zlashtirishda ko'maklashadi. Tafakkur bilish jarayonining eng yuksak shaklidir. U shaxsning obyektiv voqelikdagi narsa va hodisalarni, ularning muhim xususiyatlarini, bog'lanish hamda munosabatlarini bevosita umumlashgan holda aks ettirishdan iborat bo'lgan aqliy jarayonidir. Tafakkur amaliy faoliyat asosida hissiy bilishdan boshlanadi va hissiy bilish chegarasidan tashqariga chiqadi. Dunyoni bilish faoliyati ikki yo'ldan borishi mumkin. Bevosita yo'l bilan narsa va hodisalarning ayrim xossalarni sezgilar yordamida, tafakkur orqali narsa va hodisalarni yaxlitligicha, shuningdek, ilgari sezib tafakkur qilgan narsalarni ko'z oldimizda yaqqol tasavvur qilib bilib olamiz. Bu bevosita hissiy bilishdir. Tafakkur deganda biz nimani tushunamiz. Kundalik hayotimizda tafakkur so'zi ostida so'z orqali fikr bildirish nazarda tutiladi. Psixologiya fanida esa bu chuqur va keng ma'noli tushunchadir. Psixologlar har qanday ruhiy jarayonni tafakkur atamasi ichiga kiritadilar, uning yordamida inson biron bir masalani yechimini izlaydi va hal etadi. Tafakkur turlari tafakkurning boshqa turlari ham mavjud, ular ham o'ziga yarasha masalalarga bog'lanadi. Notanish masalaga inson duch kelar ekan va uning yechimi noaniq bo'lsa, inson o'zining ijodiy tafakkurini ishga soladi. Odatda bu tafakkur turida mantiqiy va tasavvurli turlar birlashib ketadilar, lekin muhim rolni intuiciyaga bog'lashadi. Ayrim hollarda tasavvur etib harakatlanish tafakkuridan foydalaniladi. Uning o'ziga xos tarafi esa amaliy harakatlarning kiritilishidir. Bunday tafakkurga ega insonlar haqida odatda "Qo'li gul" deb ham atashadi. Odamlarning ehtiyojlari, hayotiy qiziqishlari va faoliyatlari juda xilma - xildir. Shu sababli, odamning tafakkuri ham turli hollarda har xil turda namoyon bo'ladi. Bilish uchun kerak bo'lgan vazifalarni va har xil amaliy vazifalarni hal etishga to'g'ri kelib qolinganida, shuningdek, boshqa odamlarning fikrlarini nutq orqali va amaliy muomalada bilib olishga, tushunib olishga to'g'ri kelinganida odam o'z fikrini ishlatadi. Mana shundan ijodiy tafakkur va tushunish deb ataladigan

tafakkur kelib chiqadi. Tafakkurning faolligi qay turda bo'lishiga qarab, u ixtiyoriy va ixtiyorsiz tafakkurga bo'linadi, tafakkurning umumiydashganlik darajasiga qarab, u aniq va abstrakt tafakkurga, yo'nalishiga qarab, u nazariy va amaliy tafakkurga bo'linadi. Tafakkurning qaysi bir turi yaxshiroq? Keling bolaga shunday masala bersak: "Qiz bolada uch dona konfet bor edi, ona unga yana ikkita donani beradi. Qizaloqning endi nechta konfeti bor?" katta guruh bolasi ushbu misolni murakkab bo'lmagan fikr yuritish orqali yechishga harakat qiladi: "Uchga ikkini qo'shsa besh bo'ladi". Matematikani bilmagan bolakay esa ushbu masalani o'zga usul bilan hal qiladi. U o'sha uch dona konfetni avval tasavvur etadi (uchtasi qizaloqniki va onasi bergan ikkita qolganini), tasavvur etgan holda, ularni rasmda ko'rgani kabi sanab chiqadi. Javob bir xil besh bo'ladi, lekin bolakay uning yechimini qanday topganligini ayta olmaydi. Boladan qanday bilding degan savolga, u "topdim" yoki oddiygina "bilmayman" deb javob berishi mumkin. Tafakkur turlari agarda masala mantiqiy fikr yuritish orqali hal etilsa, u holda u inson mantiqiy tafakkurdan foydalanadi. Lekin bunday tafakkurning turi barcha holatlarga birdek to'g'ri kelavermaydi. Masalan, xonada mebellarni qulay tarzda joylashtirishda bunday tafakkur turi yordam bermaydi. Bu yerda ko'z bilan chamalab, qayerda qaysi buyum qulayroq va to'g'riroq joylashtirilishi va bu boradagi turli variantlar ko'zlab chiqiladi. Bunday tafakkur turini ko'rib-tasavvur etilgan tafakkur turiga ajratishimiz mumkin. Tasavvurli tafakkur turi - ko'rgan narsalardan foydalangan holda muammo va masalalarni hal etishda foydalaniladi. Tafakkur qilish jarayoni biror psixik elementlarning shunchaki bir-biri bilan almashinishi tarzida voqe bo'lmasdan, balki alohida aqliy operatsiyalar – biz tafakkur qilayotgan yoki tasavvur qilayotgan narsalar (obyektlar) ustida, biz umumiydashgan va abstrakt tushunchalarga ega bo'lgan obyektlar ustida aqliy harakatlar qilish tarzida voqea bo'ladi.

Tafakkur qilish – operativ jarayondir. Taqqoslash, analiz va sintez, abstraksiya va umumiydashtirish, aniqlashtirish, klassifikatsiya va sistemaga solish aqliy operatsiyalarning asosiy turlaridir. Bizda yangi hukmlar ana shu operatsiyalar jarayonida hosil bo'ladi, real olamdagi narsalar va hodisalar to'g'risidagi tushunchalar vujudga keladi.

Taqqoslash – shunday bir aqliy operatsiyadirki, bu operatsiya ayrim narsalar o'rtasida o'xshashlikni yoki tafovutni, tenglik yoki tengsizlik borligini, bir xillik yoki qarama-qarshilik borligini aniqlashda ifodalanadi.

Analiz – narsani (buyumlarni, hodisalarni, jarayonni) tarkibiy elementlarga, qismlarga yoki tarkibiy belgilarga bo'lish demakdir. Analiz jarayonida butunning uning qismlariga uning elementlariga bo'lgan munosabati aniqlanadi. Biror moddiy narsani uning moddiy elementlariga ajratib bo'lish eng oddiy shakldagi analizdir. Stolni ayrim qismlarga bo'lish – uning oyoqlarini, yashiklarini va boshqa shu kabilarni bir-biridan ajratib olish mumkin.

Sintez – analizning aksi yoki teskarisi bo'lgan tafakkur jarayonidir. Bu jarayon obyektning ayrim elementlarini, qismlarini, belgilarini bir butun qilib qo'shishdan iboratdir. Sintez jarayonida murakkab bir butun narsa, yoki hodisa

tarkibiga kirgan elementlar, yoki qismlar tariqasida olingan buyum yoki hodisalarning shu murakkab bir butun narsa yoki hodisaga bo‘lgan munosabati aniqlanadi. Sintez elementlarning, narsa va hodisalarning qismlarini bir butun qilib qo‘shishdan iboratdir, amaliy analiz bo‘lgani singari, sintez ham amaliy bo‘lishi mumkin.

Chunonchi, mashinaning ayrim detallari bir-biriga tegishli tarzda birlashtirilganda, ya’ni ular sintez qilinganda, yaxlit, butun mashina, masalan, odimlovchi ekskavator hosil bo‘ladi.

Abstraksiya – shunday bir fikrlash jarayonidirki, bunda tafakkurda aks etilayotgan bir yoki bir necha obyektlarning biror belgisi (xususiyati, harakati, holati, munosabati) shu obyekt yoki obyektlardan fikran ajratib olinadi. Bu jarayonda obyektдан ajratilgan bir belgining o‘zi tafakkurning mustaqil obyekti bo‘lib qoladi.

Abstraksiya, odatda, analiz jarayonida yoki analiz natijasida sodir bo‘ladi. Inson butun hayoti davomida turli masalalarga va muammolarga ro‘baro‘ keladi va ularni yechimini izlashda u tafakkurning turli qirralaridan foydalanadi. Ba’zida esa biron bir holat, muammo yoki masalani bir necha xil yo‘llar bilan hal etish mumkin. Bunday holatda ham inson o‘z tafakkuriga tayanib o‘ziga qulay yechimlardan birini tanlaydi. Inson butun hayoti davomida turli masalalarga va muammolarga ro‘baro‘ keladi va ularni yechimini izlashda u tafakkurning turli qirralaridan foydalanadi. Ba’zida esa biron bir holat, muammo yoki masalani bir necha xil yo‘llar bilan hal etish mumkin.

Bunday holatda ham inson o‘z tafakkuriga tayanib o‘ziga qulay yechimlardan birini tanlaydi. Insonning masalalar yechimida qaysi yo‘llardan foydalanishini o‘rgangan holda, uning tafakkurining qay bir turi yaxshiroq rivojlanganligini aniqlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Vohidov. M “Bolalar psixologiyasi” T.,1982.
- 2.Davletshin.M va boshqalar” Yosh va pedagogik psixologiya “T., 2002
- 3.Nishonova.Z ,Alimova.G “Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi” T.,2006
- 4.И.А.Хасанова. (2022). КИЧИК МАКТАБ ЁШИ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ТАФАККУР ЖАРАЁНЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРИНИНГ ЎРНИ. EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(12), 186–190. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7339056>
- 5.Ахмедова Насиба Ачиловна. (2022). КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА ИЖТИМОЙ КОМПИТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH, 2(12), 529–532. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7337671>

6.И.Хасанова. (2022). ЁШЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ. EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH, 2(12), 573–577.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7337731>

7.www.ziyonet.uz